

Alemko Gluhak

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

HRVATSKA RIJEČ *cestar*

Potvrđuje se etimologija riječi *cestar* 'izrađivač mačeva, oružar, čistilac oružja' što ju je usput dao V. Mažuranić: riječ je povezana s glagolom psl. **čestiti* 'čistiti'.

U hrvatskom je jeziku postojala riječ *cestar*, čije se značenje u rječniku kajkavskoga književnoga jezika¹ tumači ovako: 'čovjek koji izrađuje mačeve, a odatle i oružje općenito; koji uređuje i čisti oružje; oružar'. Kaže se da je imenica *cestar* dana u rječnicima Belostenčevu, Jambrešićevu i Patačićevu.

U Belostenčevu je rječniku za *gladius* dano da je to *Czefztar, mecho delec, za spatharius — Czefztar*.² — U Jambrešićevu je rječniku za *machæropæus* dano *Szablyâr, nosâr, mechov delavecz, czefztar, za polio — Orusja sznafitel, chifztitel, ofzvetlittel, gladitel, gladjochinitel, czefztar*.³

U kajkavskom rječniku dana su i tri primjera iz tekstova za imenicu *cestar* te jedan za pridjev *cestarski*:

Teda je bil cestar Rihtar na Fortunatovom meste. — To je tekst iz zapisnika varaždinskoga gostinca, iz 1574: *Item dalzem Markoychw Gwskw zaneko drewo .2. Mlynyczi psenycze, ar thedaye bil czezthar Rihtar na forthwnowom Mezthe, a ondeyemeye (!) bil zwal Iz pyzekom pethrom, (...)*⁴

Gda smo gosara pleñali ... Gašpar cestar je z nami hodil. — To je tekst iz zapisnika varaždinskoga mesarskoga ceha, iz 1610: *Item gdaszmo ghozara plýenjalij býljzmo wzelij gdazmo thamo hodijlj Jedno koso volowzko Gaspar czeztar je znamij hodijl.*⁵

Meštria cestarska je stara ... Marius, peruje neg je bil cesarom, bil je cestar. Vu

¹ KR 2, 246.

⁴ Filić 1945:172

² Béloszténecz s.vv.

⁵ Filić 1968:133.

³ Jambressich s.vv.

s. pismu našel sem ovu reč meč 450 krat. — To je iz knjige Štefana Škvorca *Hasnovito z sladkem*, iz 1724, gdje jedno poglavlje ima naslov *Czesztari* (155–165): *ZNamo iz Sz. Pizma, daje Bogh, kak je Adam vü Paradifumu zapoved Bosju prekersil, taki pred Paradifum pozftavil Cherubina z-goruchem mechem, dabi-ga chuval, iz chefza je videti da szu mechi vre sztaro orusje. On szedi Ifak, prorokuvaj je szvojemu szinu Efavu, da bude moral szvoy falat kruha po mechu izzkati. Vives in gladio. [Gen.27 v. 40]⁶ Anda Mestria Czesztarszka je sztara. // Licaon, poveda Virgilius bilje dober Czesztar. Marius, perolye neg je bil Czeszarom, bilje Czesztar. Vu Sz. Pifzmu nafelzem ovu rech Mech 450. Krat, (...) (155–156).⁷*

U spisu od 5. rujna 1460. spominje se Petar Cestar; četiri je puta napisano *Cheztar*.⁸ To se može shvatiti i kao nadimak ili prezime, ali najvjerojatnije je riječ za zanimanje.

U spisu od 3. ožujka 1523. spominje se *Lucas cheztar*⁹, i tu je to vrlo vjerojatno za zanimanje, jer u popisu više osoba i za dosta drugih dana su upravo zanimanja. Također je isto tako *Lucas cheztar* u jednom spisu iz 1524.¹⁰

Za te slučajeve *cheztar* Vladimir Mažuranić kaže da se piše tako, »ali se svakako ima čitati *cestar*, jer tako ima još i *Belostenec*«¹¹. No mislim da ako se možda i radi i o izgovoru *čestar* — moglo je doći do ukrštanja s glagolom čistiti.

U pismu od 17. kolovoza 1616. Gašpar Križanić (otac Jurja Križanića) piše: *Tolikayse prosim v.m. dabyzthe my vchynyly on bodes, koga zam pri v.m. oztawyl, lypo pri czjztaru obchjnythy, y ochyztthitti hochjw posteno plattjthj sto bwde od nyega jslo*.¹²

U pismu kojim veliki kapetan koprivnički obavještava generala slavonskoga Trautmanstorffa o turskim provalama na koprivničku krajinu 1621–22, od 6. prosinca 1622, čitamo ovo: (...) *Juriza Cesstär, bürger vnd säblschmids alda*, (...) ¹³

U pismu od 14. listopada 1626, kapetan petrinjski grof Vuk Erdödy piše upravo o tom zanimanju: (...) *a nadiam sze, da hoche Czesztar (?) lahko pryeti plachu, sto im orusgye ochisztzi*; (...) ¹⁴.

⁶ Usp. (...) / *Od mača svoga ćeš živjeti, / brata svoga ćeš služiti, / (...)*, Post. 27,40.

⁷ Tekst prepisan iz preslika knjige koji se čuvaju u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu.

⁸ Tkalčić 1902a:193.

⁹ Tkalčić 1902b:222.

¹⁰ Isto, 230.

¹¹ Mažuranić 1975:120.

¹² Kukuljević Sakcinski 1869:14–15.

¹³ Lopašić 1885:112; u Mažuranića stranica pogrešno naznačena kao 122.

¹⁴ Lopašić 1888:141; Mažuranić izostavio upitnik (Lopašić u nešto nije bio siguran).

Riječ *cestar* zabilježena je i u pravilima gradečkih i kaptolskih cehova iz XVII. stoljeća.¹⁵ Za nju je Marija Šercer dala ovo tumačenje: 'brusač mačeva ili sablji, sabljari'.¹⁶

U članku M. Šercer dan je i jedan potpun tekst, tekst pravila djetića kaptolskoga velikoga ceha od 22. travnja 1637, koja su preuzeta od varaždinskoga ceha krznara, cestara, bravara, sedlara, remenara i štitara. Imenica *cestar* i pridjev *cestarski* dani su ovako:

- ... *Gaspar Sambar czeztar* ...
- ... *Giurgy Glogovecz [detich] Czeztarzki* ...
- ... *Czeztar[z]ke ... detiche* ...
- ... *Czeztarov* ... (gen. mn.)
- ... *k detichem Czeztarzkem* ...¹⁷

Te riječi *cestar* nema u akademijinu rječniku.

Kao etimološka naznaka za porijeklo riječi *cestar* dana je u kajkavskom rječniku latinska riječ *caestus*. Ta se riječ u rječnicima tumači ovako.

U latinskom etimološkom rječniku A. Ernouta i A. Meilleta (1951) za riječ *caestus*, -ūs/-ī m. piše da se upotrebljava osobito u množini te da je ipak možda izvedena od *cestus*, što je posuđenica iz grč. *kestós* 'ukrasni pojas'. Pomišljalo se i na vezu s *caedō* 'siječem'.

U latinsko-hrvatskom rječniku Mirka Divkovića (1980) za *caestus* dano je ovo tumačenje: »cest (remen sa željeznim olovnim čvorovima, što su šakači oko ruke omatali, da im udarci budu silniji), bojni remen (ili = rukavica)«, i riječ se tamo dovodi u vezu s glagolom *caedō*.

Uglavnom, etimološko povezivanje hrvatske riječi *cestar* s latinskom riječju *caestus* ne čini se baš uvjerljivim.

¹⁵ Šercer 1994.

¹⁶ U tim cehovskim pravilima ima dosta hrvatskih riječi inojezičnoga porijekla, što je jasno, zbog veza zagrebačkih i drugih obrtnika s obrtnicima iz drugih zemalja.

Riječima koje današnjem čitatelju ne bi bile jasne M. Šercer daje značenja te često oznake iz kojega su jezika one potekle. Tako naprimjer: *cestar* »brusač mačeva ili sablji, mačar«, *cipov* »kruh«, *cugel* »njem. der Zugel, uzde«, *čiriz* »ljepilo od brašna i vode«, *čatlov* »mađ. csatló, zapor, kračun«, *furasto* »mađ. fúrasztó, napojnica za umaranje«, *horog* »mađ. kuka«, *inaš* »mađ. inas, šegrt, sluga, navučalnik«, *karika* »mađ. kolut«, *klepanje* »istanjivanje kovanjem«, *kontar* »mađ. kontár, majstor koji se bavi obrtom, a nije član ceha«, *koršol* »treba korsó, mađ. vrč«, *mestoe* »nazuvci«, *obćinski* »javni, zajednički«, *obžnorati* »opšiti gajtanima«, *pajšar* »štitar (od mađarske riječi pajzs – štít)«, *prisežniki* »lat. iurati, prisežnici, prisegnuti članovi gradske uprave«, *psost* »psovka, pogrda«, *rihtar* »njem. der Richter, sudac«, *šega* »običaj, navada«, *šišak* »mađ. sisak, kaciga«, *špoljar* »bravar«, *štacun* »prodajno mjesto ili dućan«, *vračiti* »liječiti«, *zaklad* »zalag« – itd.

¹⁷ Šercer 1994:162–5.

Za potvrđivanje etimologije na koju je već ukazao V. Mažuranić, dobro je dati nekoliko podataka o riječi **mečb*/**mbčb*. Jedna novija etimologija i pret-povijest praslavenske riječi **mečb*/**mbčb* 'mač', za koju se dosad najčešće pret-postavljalo da je posuđenica iz nekoga odraza pragermanske riječi **mēkja*- (got. *mēki*) – za to će dobro doći.

U moskovskom praslavenskom rječniku¹⁸ ukazuje se na veze naziva za mačeve sa stalnim epitetom *bijeli* za oružje s oštricom – sjetimo se izraza *svijetlo oružje* i sličnih, a zanimljiv je izraz *zeleni mač*¹⁹.

Zbog keltskoga utjecaja na rječnik kovine i obrade kovine u Evropi (te na rječnik vojništva i dr.), G. F. Odincov dao je²⁰ ovakvo tumačenje za riječi psl. **mečb*/**mbčb* i pgm. **mēkja*-/**mākja*-. U keltskim jezicima postoji glagolska osnova *mecc*- (< ie. **meik*-/**mik*- 'blistati (se), sjati (se), iskriti se', usp. lat. *micāre* 'sijevati, svjetlucati se'). To je npr. u bret. *mecet*, *micit* 'sjati, blistati, iskriti se' i dr.

Keltsko *mec(c)ant* ili *mec(c)ont* 'blistajući, iskreći se' (pa očito onda i 'koji blista, koji se iskri' i sl.) bilo bi zapravo u polj. st. (XVII/XVIII. st.) *miecut* 'mač' (možda iz češkoga ili iz onih poljskih govora u kojima su se nazali denazalizirali).

Dakle izvor za germanske i slavenske riječi bila bi neka keltska riječ, neki keltski epitet, koji su onda Germani uzeli, a slavenska pak je riječ također preuzeta iz keltskoga, no možda je i izvor za slavenski bila germanska posuđenica.

Hrvatska riječ *cestar* označava čovjeka koji izrađuje mačeve i uopće oružje, dakle oružara, koji je također i čistitelj oružja.

Ako bismo se htjeli složiti s tim da bi riječ *cestar* na koncu potjecala iz lat. *caestus*, kako je naznačeno u kajkavskom rječniku, onda bi tvorba na *-ar* označavala majstora koji radi nešto što je povezano s nečim što se zove **cest*. Toga **cest* i čega slična – nema.

Od latinske riječi *caestus* očekivalo bi se u hrvatskom kajkavskom **cestuš*, s *-uš* po mađarskom izgovoru – kakve su druge riječi riječi s *-uš*: *arkuš*, *koruš*, *palatinuš* itd.²¹

Treba razmišljati upravo o tome da je *cestar* čovjek koji čisti oružje, koji se

¹⁸ ESSJa 18, 38–42, s pozivanjem na članak G. F. Odincova.

¹⁹ Kušar 1993:205. Tamo su od sličnih izraza još i *ljuti mač* te *sablja plamenita*, *plameni nož*. To podsjeća na nazive oružja izvedene iz naziva za vatru i slične, kao njem. *Brand* 'mač' (ESSJa 18, 41–2), zbog načina obrade takva oružja. – Sadrži li pridjev *zeleni* u ovom slučaju zapravo značenje 'svijetao', 'sujan'?

²⁰ Odincov 1985.

²¹ Tu je i sufiks *-uš* mađarskoga porijekla te riječi s tim sufiksom potekle iz mađarskoga: *biruš*, *dakuš*, *duguš*, (*h*)*egeduš*, *ketuš*, *kolduš*, *kontuš*, *menuš*, *rakuš*, *sakaluš*, *sekeruš*, *ipuš*, *tancuš*, *vanjkuš*; usp. i to *-uš* u riječima kao *bogatuš*, *hoduš*, *gladuš*, *peruš* (stranka na sudu, parac). – V. Hadrovics 1985.

se bavi *svijetlim oružjem*.

U praslavenskom jeziku mogao je postojati i pridjev **čestb*, kojem bi značenje bilo 'čist', 'sjajan' i sl. On se mogao izgubiti i zbog poimenčenja oblika ženskoga roda, **česta*, što je praslavenski regionalizam (odraženo u stsl., srbug., hrv., sln., č., slč., p. dij. al., rchl.); doduše, postoji i sln. dij. al. (u Austriji) *čest* m.²² te u prošlosti i kao toponim (*predium Cezt*)²³ te hrv. *Cesti* mn. toponim (Dobrinj, na Krku, XIV. st.)²⁴.

Naime, **česta* je, pojednostavnjeno rečeno, 'očišćena', i ta je riječ potekla od prepsl. **kaid-tā*/**skaid-tā*; slično je lit. *skáistas* 'jasan, sjajan, blistav'. To pak je zapravo odglagolska izvedenica od glagola **čestiti*, što je u stsl. *čestiti se* 'čistiti se' (*ocestiti* 'očistiti', usp. i srbug. *ocastiti* isto), sln. *čestiti* 'škopiti', *listje cestiti* 'čistiti lišće', rchl. *čestiti* 'čistiti'. To je, naravno, povezano s **čistiti*: **čestiti* sadrži prepsl. **koid-t-*, a **čistiti* sadrži prepsl. **keid-t-*. Psl. **čestiti* izvedeno je od spomenuta nesačuvana pridjeva **čestb*, što odgovara litavskom pridjevu *skáistas*.²⁵

Riječ *cestar* da se lako povezati s tim **čestiti* — kao 'onaj koji cesti, čisti'. Tako je moguća takva odglagolska tvorba za *stražar*, *zvonar* — 'onaj koji straži', 'onaj koji zvoní' —, iako je odimenička tvorba običnija.²⁶ Imenice koje se tvore sufiksom *-ar* (*-arjb*) od glagola »znače vršitelja radnje (nomen agentis), ali su takve tvorbe razmjerno rijetke prema obilju onih koje se prave od imenica, a nešto i od pridjeva, te znače poglavito zanimanje, kojim se tko bavi«²⁷.

Zato je V. Mažuranić etimološki dobro povezao riječ *cestar* upravo s glagolom *čestiti* 'čistiti' jednostavnom tvrdnjom: »Rieč je postala od glag. *čestiti* = čistiti.«²⁸. To se potvrđuje i onim što on piše na drugome mjestu: »U Zagrebu dolazi za cestare sinonim *mečotreb* (mačotreb): (.....) Pišu „mechotreb“, ali i „mechetreb“ i „mechytreb“«²⁹. Tu nam je važno to da je

²² SP 2, 83, ESSJa 3, 188.

²³ Bezljaj 1, 62–3. *Predium Cezt* 1141, pri Dobropolju u Dolenjskoj, Kos 1975:72. — Također i nekoliko imena *Cesta*, kao i u hrvatskom.

²⁴ V. Gluhak 1993:160. Tamo se spominje moguć sklop **česta pōtb*, no točnije bi bilo govoriti o **česta dorga*, kako je u Skoka.

²⁵ SP 2, 83–4, ESSJa 3, 189. — U Skok 1, 259: »Morfološki *cesta* je ž. r. participa na *-to*, kojemu se podrazumijeva kao opća riječ *draga* (v.) < **dorga*.« I dalje piše o tome da bi ta riječ bila »stara prevedenica od lat. *strata* ili gr. *plataia*«, za što mi se čini da je manje vjerojatno, jer se značenje 'cesta' sreće i dalje na sjeveru (u č., slč., p.). — Mažuranić 1975:120, za *cesta*: »Bit će od koriena, koji je u glag. *čestiti*, isto što čistiti.«

²⁶ Usp. u Babić 1991:116.

²⁷ Jurišić 1992:112.

²⁸ Mažuranić 1975:120.

²⁹ Dani su primjeri iz XIV–XV. stoljeća, na str. 621 spominje se XIV–XVI. i upućuje na riječi *cesta*, *cestar* i *mačar*.

jedno od značenja za psl. *trěbiti bilo 'čistiti'³⁰.

Ovim sam člankom bilješkom želio potvrditi etimologiju riječi *cestar* koju je Vladimir Mažuranić dao tek usput, pa je ta etimologija zapravo ostala skrivenom.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Drugo izdanje. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus. (Djela HAZU, Razred za filološke znanosti, knj. 62)
- Bélloszténecz, Joannis. 1740/1972. *Gazophylacium (...)*. [Pretisak Zagreb : Liber i Mladost, 1972.]
- Bezlaj, France. 1977. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prva knjiga: A–J. Ljubljana : izdala Slovenska akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, založila Mladinska knjiga.
- Divković, Mirko. 1980. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Izdanje drugo. U Zagrebu : troškom i nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, 1900. [Treće izdanje pretisak: Naprijed, Zagreb.]
- Ernout, A., A. Meillet. 1951. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Tome I (A–L). Troisième édition. Paris : Librairie C. Klincksieck.
- ESSJa = *Etimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*. Pod redakcijem (...) O. N. Trubačeva.
1976. Vypusk 3 (*bratrъcb—*cъrky).
1993. Vypusk 18 (*matoga—*mękyška).
Moskva : Nauka.
- Filić, Krešimir. 1945. Xenodochium vel domus hospitalis liberae ac regiae civitatis Varasdiensis. *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva* XI, 1945, 165–186.
- . 1968. *Varaždinski mesarski ceh : zapisnici ceha od godine 1589. do uključivo godine 1708*. Varaždin : Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin. (Povijesni spomenici grad Varaždin, Cehovski spisi, I.)
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : August Cesarec izdavač. (Biblioteka Vocabula)
- Hadrovics, László. 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Köln, Wien : Bohlau Verlag. (Slavistische Forschungen, 48)
- Jambressich, Andrea. 1742/1992. *Lexicon latinum (...)*. [Pretisak Zagreb : Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkoga instituta, 1992.]
- Jurišić, Blaž. 1992. *Nacrt hrvatske slovnice : Tvorba riječi u povijesnom razvoju*. Zagreb : Matica hrvatska. (Znanstvena knjižnica)

³⁰ Onda su tu i značenja 'izdvajati', 'krčiti' itd. V. Skok 3, 502–3; veoma malo u Gluhak 1993:637, 638.

- Kos, Milko. 1975. *Gradivo za historično topografiju Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- KR 2 = 1985. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Urednik Božidar Finka. (...) Knjiga prva, svezak 2: cenitel—drištavica. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za jezik IFF.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1869. Juraj Križanić Nebljuški; hrvatsko-ruski pisac. (Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* X, 11–75.
- Kušar, Marcel. 1993. *Narodno blago*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. (Biblioteka Jezikoslovlje, knjiga 2) [Pretisak izdanja iz 1966; prvo izdanje 1934.]
- Lopašić, Radoslav. 1885. *Spomenici hrvatske krajine*. Knjiga II: od godine 1610 do 1693. U Zagrebu : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Mažuranić, Vladimir. 1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. [I]. Zagreb : Informator. [Pretisak izdanja JAZU iz 1908–22.]
- Ođincov, G. F. 1985. K istorii dr.-rus. meč. I. U zb. *Etimologija* 1982, 104–113.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec.
1971. Knjiga prva: A–J.
1973. Knjiga treća: poni²–Ž.
Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šercer, Marija. 1994. Cehovska pravila gradečkih i kaptolskih djetića (kalfi) 17. stoljeća. U knj. *Zagrebački Gradec 1242–1850*, 149–166.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1902 a, b. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, prijestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*. Svezak sedmi (knjige sudbenih poziva i presuda) (god. 1450–1480). Svezak osmi (...) (god. 1481–1526). Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zagrebački Gradec 1242–1850*. 1994. *Zagrebački Gradec 1242–1850*. [Uredništvo Ivan Kampuš (gl. i odg. ur.), Lujo Margetić, Franjo Šanjek.] Zagreb : Grad Zagreb.

The Croatian word *cestar*

Summary

In Croatian texts and dictionaries from XVI–XVIII centuries, a word for a sword maker and cleaner was *cestar*, *cistar*. Vladimir Mažuranić connected the word with the Old Church Slavonic verb **čestiti* 'to clean'. The article confirms Mažuranić's etymology.

Ključne riječi: etimologija, slavenski

Key words: etymology, Slavic